

SOCIALINĖ VISUOMENĖS INFORMATIZAVIMO PROBLEMATIKA

VILIJA GUDONIENE

Informacinis veiksnys per paskutinius dešimtmečius smarkiai paveikė civilizaciją — sujungė pasaulį į vieningą informacinę sistemą. Tarptautinis keitimasis informacija kasmet padidėja apie 20%, nepaisant bendro ekonominio nuosmukio. 1980 m. informacija sudarė apie 54% JAV nacionalinio produkto¹. JUNESKO duomenimis, jau dabar daugiau kaip pusė visų dirbančių išsivysčiusių kapitalistinių šalių gyventojų tiesiogiai dalyvauja informacijos kūrimo ir platinimo procese.

Šiuo metu pasaulinėje komunikacijoje sistemoje vykstančius pakitimus įprasta laikyti revoliuciniais. Tai susiję pirmiausia su skaičiavimo technikos tobulėjimu: šiuolaikinės ESM apdoroja ir kaupia didžiulius informacijos masyvus, taip pat garantuoja jos perdavimą dideliais atstumais. Sumažėjus kainoms, ESM tapo prieinamesnės. Sujungus jas į vieningą telekomunikacinę sistemą, susiformavo galinga informacinė industrija priemonė.

Intensyvus keitimasis informacija tarp įvairių socialinės sistemos komponentų, taip pat tarp sistemos ir aplinkos — būtina bet kurios socialinės sistemos egzistavimo sąlyga, todėl informacija įgyja vis didesnę reikšmę sprendžiant įvairias socialines problemas ir, kaip pažymi akademikas V. Vinogradovas, pati tampa globaline problema².

Šiuolaikinėse informacinėse sistemoje vis labiau reiškiasi klasiniai, nacionaliniai, regioniniai interesai, atspindi pasaulio padalijimas į visuomenines sistemas, valstybių blokus ir gruputes. Šios sistemos daro įtaką įvairiems socialiniams pakitimams ir pačios yra jų veikiamos. Informacinių sistemų raidos socialinių aspektų įvairovė tampa vis platesnių mokslų tyrimų objektu.

Tačiau šiuo metu vis dažniau kalbama ne tik apie informacinių sistemų ar apskritai informacinės veiklos raidos poveikį visuomenei, bet ir apie visuomenės informatizavimo ir informacinės industrijos socialinius aspektus. Socialiniai visuomenės informatizavimo padariniai iš dalies yra analogiški industrializacijos padariniams. Informacinės industrijos atsiradimas veikia ir veiks visas visuomenės gyvenimo sritis, nes industrinė informacijos gamyba ir skleidimas yra ne mažiau svarbus žingsnis žmonijos kultūros istorijoje kaip materialinių vertybių industrijos vystymasis.

Visuomenės veiklos analizė negali ignoruoti tokios reikšmingos žmogiškosios veiklos sferos. Iškyla tiek teoriškai, tiek praktiškai svarbūs klausimai: kokios yra visuomenės informatizavimo prielaidos ir jos socialiniai padariniai. Kadangi šie klausimai gali būti sprendžiami vadovaujantis skirtingomis metodologijomis, todėl jie yra

¹ Brinberg H. R. Information in the U.S.—an Industry Serving Industry // Inf. and Transform. Soc.—Amsterdam, 1982.—P. 265—286.

² Виноградов В. А. Информация и глобальные проблемы современности // Вопросы философии.—1983.—№ 12.—С. 95—106.

aktualūs ideologinės kovos požūriū. Kai kurių visuomenės informatizavimo koncepcijų apžvalga pateikiama technologijoje išsamiau apibrėžti ir kaip pozityvios analizės, ir kaip kritinio nagrinėjimo objektą.

Bandant apžvelgti socialinę visuomenės informatizavimo problematiką, būtina apibrėžti pačią visuomenės informatizaciją ir jos ryšį su socialiniais reiškiniais. Visuomenės informatizavimas ir informacinė industrija pirmiausia siejami su skaičiavimo technika. Ilgą laiką ESM buvo naudojamos tik kai kuriose visuomenės veiklos srityse: gamyboje, valdyme, politikoje, moksle, kultūroje. ESM taikymas informacinėje veikloje tapo informacijos industrija tada, kai informacija įgijo prekės bruožų, kai jos masių kaupimas ir apdorojimas tapo sąlygiškai savarankišku, savitiksliu procesu, nebūtinai tiesiogiai įtrauktu į konkrečios visuomeninės veiklos procesą, o jos vartotojas — jau ne tik socialinis vienetas ar grupė, atliekantis kokias nors visuomenines funkcijas, bet ir individas.

Vystantis informacinei industrijai, vis labiau atsiskleidžia informacijos, kaip prekės, savybės, nors visi prekiniai informacijos aspektai dar nėra išsamiai apibrėžti remiantis vertės teorija. Tačiau kapitalistinėse šalyse prekinės informacijos savybės ir tradicinių informacinės veiklos sričių tapimas informacine industrija išryškėja kad ir bibliotekų darbe⁵.

Bibliotekos, veikiamos informacinės

industrijos konkurencijos, priverstos taikyti marketingo metodus. Analizuojant informacijos realizavimo rinką, įvertinami bibliotekiniai išteklių ir nustatoma, kokie fondai gali būti tinkamiausi pastovioms ar potencialioms vartotojų grupėms. Keturi marketingo komponentai — rinkos produktas (visų rūšių informacija — knygos, audiovizualinė medžiaga, periodika ir t. t.), reklama, produkto paskirstymas (įvairūs informacijos perdavimo kanalai), produkto kaina — būdingi ir bibliotekinei veiklai.

Organizuojamos informacinės firmos, analogiškos stambiems prekybiniams centrams. Šios organizacijos garantuoja operatyvią, patogią vartotojui paiešką, reikalingos mokslinės ir techninės informacijos pirkimą. Tokia „paroduotuvė“ pateikia ne tik tradicinę bibliografinę medžiagą, jos mašiniškai ekvivalentus, bet ir pirminius šaltinius, pasirinktinai pasiūlo produkcijos formą (spausdintą medžiagą, mikronešiklius, magnetinius diskus, juostas, videodiskus ir pan.), teikia papildomų paslaugų (pvz., per personalių ESM tinklą), leidžia pasinaudoti kitų informacinių centrų medžiaga. Tokia organizacija, derindama tradicines bibliografiškas aptarnavimo formas su elektroninės technikos pranašumais, yra svarbus žingsnis natūralioje informacinių tarnybų evoliucijoje.

Informacinės industrijos tikslas — ne tik aprūpinti aktualia informacija visuomeninius gamybinius, mokslinius, politinius bei kitus procesus, bet ir parengti ir teikti potencialiai reikalingą informaciją kiekvieno individo laisvalaikio ir profesinei veiklai. Ši informacinės industrijos veikla išsiplėtė, pra-

³ Иконникова Г. Оптимистическая волна социологии «технологического детерминизма» // МЭМО.— 1985.— № 2.— С. 102—111.

⁴ Шахназаров Г. X. Куда идет человечество.— М., 1985.— 192 с.

⁵ Gurnsey J. Electronic Publishing: a Market Perspective // Aslib Proc.— 1983.— Vol. 35.— N 10.— P. 389—397

dėjus naudoti personalias ESM bei paplitus kabelinei televizijai.

Apibrėžiant visuomenės informatizavimo ryšį su socialiniais reiškiniais, reikėtų pažymėti, kad sociologiniai tyrimėjimai, bent iš dalies liečiantys informacinę veiklą, nėra visai nauja sritis. Sąlygiškai informacinės komunikacijos sistemas, kaip ir informacinės pramonės veiklą, galima skirti į dvi dalis, kurių struktūra, technologija, gamintojai ir vartotojai, tikslai ir priemonės turi savų ypatybių — tai masinės komunikacijos ir ekonominės, mokslinės, techninės informacijos sistemos. Realiai šios dvi dalys sudaro integruotą sistemą. Tačiau ilgą laiką masinės komunikacijos priklausė sociologinių tyrinėjimų sferai, o mokslinės ir techninės informacijos sistemų nagrinėjimas — informatikos problemoms. Informacinės pramonės raida iš dalies sunivelioavo šių sistemų ypatybes, išskeldama bendras problemas (komunikacijų kompiuterizavimas, vartotojų rengimas, teisinės normos, reguliuojančios informacijos platinimą, vartotojų poreikiai ir t. t.).

Kaip informacijos kūrimas, organizavimas, saugojimas, platinimas ir paieška tampa sociologinių tyrinėjimų objektu? Sociologija nagrinėja visuomeninių institutų (tokių, kaip šeima, darbas, švietimas, organizacija ir kt.) funkcionavimą, visuomenės vystymosi procese atsirandančias struktūras, jų raidos procesus, normas bei vertybes, kurias išreiškia teisė, religija ir kitos vertybinės struktūros. Kitaip tariant, sociologijos objektas yra visuomenės funkcionavimo aspektų įvairovė. Vienas iš šių aspektų yra ir informaciniai reiškiniai, kadangi informacijos gamyba ir vartojimas vyksta socialinėse struktūro-

se, yra priklausomi nuo įvairių visuomeninių procesų ir patys juos veikia. Sociologiniai informacinių reiškiųjų tyrinėjimai yra plataus diapazono — nuo masinių komunikacijų analizės iki recenzavimo praktikos ar bendradarbiavimo rengiant mokslinius darbus, individualių bei grupinių informacijos vartotojų poreikio nustatymo⁶. Šie tyrinėjimai susiję su bendrąja sociologija bei įvairiomis sociologijos sritimis (pvz., profesijų sociologija).

Ryškus pavyzdys, iliustruojantis sociologinių tyrimų santykį su informacinių procesų tyrinėjimais, gali būti informacijos vartotojo analizė, jo elgesys atliekant informacijos paiešką, keičiantis informacija su kitais vartotojais, jo informacinių poreikių struktūra. Visi šie individo veiklos aspektai yra tiesiogiai susiję su socialiniu kontekstu ir todėl jų tyrinėjimai beveik visada liečia ir tam tikrą socialinę problematiką.

Tarybinėje literatūroje, nagrinėjančioje visuomenines komunikacijas, kol kas labiau akcentuojama informacinių procesų bei informacinių sistemų priklausomybė nuo socialinių procesų, o informacinių poreikių — nuo socialinių poreikių⁷. Tačiau vis labiau ryškėja grįžtamasis ryšys. Informacinės pramonės pakitimai, priklausydami nuo konkrečios visuomenės gamybos būdo, socialinės struktūros, patys veikia socialinių institutų funkcionavimą ir net socialinę struktūrą. Informatizuotos visuomenės socialinės problemos apibrėžiamos visuoma tarpusavyje susijusių kintamųjų: visuomenės gamybos būdo, egzistuojančios socialinės struktūros ir socialinių institutų, technologijos lygio, rinkos infrastruktūros.

Dabartiniu metu buržuaziniame pa-

⁶ Уильсон Т. Д. Социологические аспекты информации // МФИД.— 1981.— Т. 6 — № 2.— С. 13—18.

⁷ Ващенко Н. П. Информация, деятельность, мировоззрение.— Тула, 1983; Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом.— М., 1975; Цырьда Ф. Н. Социальная информация.— Кишинев, 1978.

saulyje ryškėja kelios kryptys, kuriomis vyksta visuomenės informatizavimo socialinės problematikos tyrinėjimai. Akcentuojant visuomenės informatizavimo ir pirmiausia informacinės technologijos vystymosi poveikį visoms visuomeninio gyvenimo sritims, kuriamos įvairios postindustrinės visuomenės koncepcijos. Šių koncepcijų esmė nenauja — remiantis technokratinėmis, industrinėmis ir postindustrinėmis idėjomis, modeliuojamas visuomenės struktūros pasikeitimas. Kaip pažymi vienas iš postindustrinės visuomenės koncepcijos pradininkų D. Belas, „... postindustrinė visuomenė — besivaržanti visuomenė, visiškai priklausanti nuo informacijos.“⁸, o prancūzų mokslininkas Ž. Z. Servanas-Sreiberis, Pasaulio skaičiavimo technikos ir žmogiškųjų resursų centro pirmininkas, dar labiau susieja informaciją su būsima visuomenės išsivystymo pakopa, pabrėždamas, kad visuomenės informatizavimas turėtų pakeisti socialinę revoliuciją. Knygoje „Pasaulinis iššūkis“⁹ jis piešia idealų informacinės visuomenės vaizdą, teigdamas, kad ji „padės atsiskleisti visiems natūraliems individo sugebėjimams“¹⁰. „Pasauliniame iššūkyje“ dažnai remiamasi Japonijos medžiaga, siūloma sekti šios šalies informatizavimo laimėjimais.

Zymus japonų mokslininkas J. Masuda — Tokijo informacinės visuomenės instituto, nagrinėjančio elektronikos diegimą į visuomeninę gamybą ir buitį socialinius aspektus, įkūrėjas ir prezidentas parengė Japonijos vyriausybei informacinės visuomenės projektą. E. Masuda ne tik analizuoja informacinės technologijos raidą ir nagrinėja galimus jos įtakos padarinius visuomenės raidai, bet ir šių tendencijų pagrindu

tikslingai projektuoja informacinių ir kompiuterinių procesų diegimą į visuomeninę praktiką, atsižvelgia į dabartinės ir projektuojamos visuomenės socialinius procesus ir struktūrą. Pats autorius projektą vadina „kompiuterine utopija“. Savo koncepcijos logiškumą jis bando pagrįsti informacinės ir kompiuterinės technologijos vystymosi ir jos panaudojimo etapų nuoseklumu. Iš pradžių ESM buvo taikomos kai kuriose šalyse mokslo (1945—1970), po to — valdymo, ekonomikos, apskaitos uždaviniams spręsti (1955—1980). Šiuo metu kompiuterizavimo objektu tampa visa visuomenė, o tikslas — socialinių sąlygų pagerinimas. Tollesniame etape (1980—2000) numatoma spręsti asmenybės problemas¹¹. Šiame projekte, be techninės organizacinės pusės, pateikiamas informacinės visuomenės teorinis pagrindimas. Kaip ir daugelis kitų buržuazinių mokslininkų (A. Tofleris, D. Belas, Ž. Z. Servanas-Sreiberis), J. Masuda informacinės visuomenės raidos pagrindu laiko ne materialių, o informacinių vertybių kūrimą. Bendra informacinės visuomenės kompozicija konstruojama pagal istorinę analogiją su industrinės visuomenės vystymusi, parodomas jos pranašumas ekonominiams, politiniams, socialiniams ir asmeniniams gerovės aspektams, pabrėžiama, kad informacinės visuomenės dvasia — globalizmo dvasia, harmoninga žmogaus ir gamtos simbiozė, besiremianti griežta savidisciplina ir socialine atsakomybe.

J. Masudos informacinės visuomenės koncepcijos ribotumas — technologinio determinizmo principai, kadangi čia siekiama trumpiausiu keliu susieti pažangios technikos vystymo padari-

⁸ Белл Д. Постиндустриальное общество: Что принесут 1970—1980 годы // Америка.— 1974.— № 215.— С. 4.

⁹ Servan-Schreiber J.—J. Le défi mondial.— Paris, 1980.

¹⁰ Ten pat.— P. 393.

¹¹ Masuda Y. The Information Society as Post Industrial Society.— Tokyo, 1980.

nus su visuomeninių ir individualių žmogaus nuostatų pakitimais, ignoruojami fundamentalūs socialiniai ir ekonominiai istorinio proceso dėsniai.

Amerikiečių sociologas ir publicistas A. Tofleris, bestselerių „Ateities šokas“ ir „Trečioji banga“ autorius, postindustrinę visuomenę taip pat vaizduoja kaip informacinę visuomenę. Knygoje „Trečioji banga“¹² jis pateikia visuomenės raidos koncepciją, pasitelkdamas trijų bangų, kurios atspindi pagrindinius visuomenės vystymosi etapus, įvaizdį. Kiekviena banga apibrėžiama įvairiais visuomeninės gamybos ir socialiniais veiksniais, akcentuojant naudojamos energijos reikšmę. Ją atitinka ir savita komunikacinė sistema. Pirmosios bangos visuomenei buvo būdingas tiesioginis kontaktas, sudėtingesnės komunikacijos (pvz., paštas), prieinamos tik elitui. Tokia informacinė sistema visiškai patenkino gamybos būdą. Antrosios bangos technologijai ir masinei fabriku gamybai reikėjo masinės informacijos judėjimo. Industrinėje visuomenėje informacija cirkuliuoja taip pat kaip žaliavos ir gatavi produktai, susiformavusi infosfera savotiškai dubliuoja technosferą ir sociosferą, būdama lygiaverčių partneriu, tarnauja joms, padėdama integruoti gamybą su atskirų asmenų elgesiu. Trečioji banga aprašoma pirmiausia infosferos pakitimais. Autorius pabrėžia, kad antrosios bangos masinės komunikacijos priemonės pateikia visuomenei standartizuotą, suniveliuotą pasaulio vaizdą. Informacijos vartotojams tenka pasyvus vaidmuo. Tuo tarpu trečiosios bangos masinės informacijos fragmentacija teikia galimybių individualiai pasirinkti informaciją, formuoti savo asmeninį suvokimą. Vietoj situacijos, kai masės žmonių gauna vie-

nodą, standartinę informaciją, susiformuoja kita — nedidelės grupės gauna ir perduoda specializuotą, individualizuotą informaciją. Todėl civilizacijos demasifikavimas milžiniškais tempais didina informacijos kiekius, kuriais keičiamasi. Štai kodėl, A. Toflerio nuomone, formuojasi informacinė visuomenė, nes kuo individualesnė tampa žmonės, tuo didesni informacijos kiekiai reikalingi visai visuomenei ir jos organizacijoms funkcionuoti¹³. Visuomenės demasifikavimas ir informatizavimas liečia daugelį socialinių aspektų: darbą, socialinius ryšius, išsilavinimo pobūdį, šeimą, pačią visuomenės socialinę struktūrą. A. Toflerio informacinės visuomenės koncepcija apima daugelį visuomeninio ir asmeninio gyvenimo sričių. Autorius gerai susipažinęs su dialektinio ir istorinio materializmo pagrindais, jais remiasi arba jiems prieštarauja, jei šie neatitinka trečiosios bangos visuomenėje vykstančių realių pakitimų. Tačiau A. Tofleris neturi mokslinės istorinio progreso koncepcijos, jo samprotavimai labiau įdomūs negu pagrįsti.

Kalbant apie paskutiniuosius metus mokslininkų dėmesį patraukusių visuomenės informatizavimo problematiką, būtina apžvelgti tyrinėjimus, susijusius su informacinių procesų, informacinės industrijos raidos tendencijų ir socialinių jų aspektų empirine analize, kuri ne visada apibendrinama kurios nors visuomenės vystymosi koncepcijos rėmuose.

Ypač domimasi informacinės industrijos procesų, susijusių su individualių vartotojų aprūpinimu informacija, socialiniais aspektais. Informacinių sistemų, kaip ir pačios informacijos, neįmanoma nagrinėti nesiejant jų su vartotoju, nes be vartotojo, kad ir abstraktaus, įsivaizduojamo ar potencialaus, kalbėti

¹² Toffler A. The Third Wave.— N. Y., 1981.

¹³ Ten pat.— P. 167.

apie informaciją beprasmiška, kadangi tik susijungęs su vartotoju bet koks pranešimas išskiria informaciją. Informacinės industrijos raida priklauso nuo besikeičiančių vartotojo poreikių, kuriuos veikia socialiniai, ekonominiai bei pačios informacinės industrijos veiksniai.

Individualių vartotojų informaciniams poreikiams prognozuoti daug reikšmės turi jų klasifikavimas, pagrįstas daugeliu socialinių veiksnių. Tarybiniai mokslininkai A. Kočerginas ir V. Koganas, nagrinėdami informacinės sąveikos problemas¹⁴, atskirai aptaria tokių socialinių veiksnių, kaip išsilavinimas, amžius, lytis, gyvenamoji vieta, pajamos, poveikį informacijos vartotojui, pateikiant savo atliktų sociologinių tyrimų duomenis, atspindinčius įdomią šių veiksnių koreliaciją. Kai ignoruojami socialiniai veiksniai, nustatant ir prognozuojant informacijos poreikius, gaunami abejotini rezultatai. Australų mokslininkas B. Jeitsas individualaus informacijos vartotojo poreikio skirsto į empirinių duomenų, asmeninio patyrimo, kolektyvinio patyrimo ir pramogų¹⁵. Jis pažymi, kad, automatizuojant gamybių procesus, mažės užimtumas, laisvalaikis taps stambiausia industrija, o pagrindinė laisvalaikio veikla bus išsilavinimo lygio kėlimas. Autorius daro išvadą, kad atilinkamai kis ir informaciniai poreikiai: mažiau individų reikalaus empirinių duomenų, būtinų profesinei veiklai. Tačiau tokia prognozė vargu ar pagrįsta. Joje neatšizvelgiama į socialines (ar bent pro-

fesines) grupes, į proti io darbo žmonių profesines bei socialines nuostatas.

Kai kurie socialiniai visuomenės informatizavimo aspektai paliečiami ir nagrinėjant spausdinto žodžio perspektyvas. Pasaulinė knygų produkcija per metus vidutiniškai didėja 3—4%, o kai kuriose šalyse — mažėja. Tuo tarpu informacijos platinimas terminalais Europoje kasmet padidėja 20%¹⁶. Elektroninių komunikacijų vystymosi tendencijas tikslinga analizuoti pagal informacijos rūšis, kad ir tokias, kaip siūlo A. J. Midousas: pramoginę, referatinę ir edukacinę¹⁷, nes kiekvienos iš šių informacijos rūšių poveikis spausdinto žodžio perspektyvai ir santykius su socialiniais veiksniais kiek skiriasi.

Nagrinėjant pramoginės informacijos elektroninių komunikacijų raidą, būtina pažymėti, kad didėja televizijos įtaka. Visai neseniai atsirado naujas pramoginis televizijos aspektas — teleekranas pradėtas naudoti elektroniniams žaidimams. Kaip pažymi ir A. Toffleris¹⁸, ši nauja telekomunikacijos forma ypatinga tuo, kad, be pramoginių, ji atlieka svarbias edukacines funkcijas — padeda vartotojui įgyti elektroninių komunikacijų grįžtamojo ryšio įgūdžių. Kita interaktyvios elektroninės komunikacijos forma yra teletekstas. Jo pagrindu, naudojant personalų kompiuterį (home computer), gali būti formuojamas individualus informacinis masyvas, tenkinantis tiek pramoginius, tiek ir dalykinis poreikius¹⁹. Kai kurios socialinės

¹⁴ Коцергин А. Н., Коган В. З. Проблемы информационного взаимодействия в обществе: Философско-соц. анализ.— М., 1980.

¹⁵ Петс Б. Информационные потребности человека // МФИД.— 1980.— Т. 9.— № 1.— С. 24.

¹⁶ Meadows A. J. The Future of the Printed Word: Economic and Social Factors // The Future of the Printed Word: The Impact and Implications of the New Communication Technology.— London, 1980.— P. 64.

¹⁷ Ten pat.— P. 68.

¹⁸ Toffler A. The Third Wave.— P. 170.

¹⁹ Hart R., Bailes P. Information Systems for the Home // Syst. Technol.— 1983.— N 37.— P. 30—48.

grupės teikia pirmenybę televizijai, o ne spausdintam žodžiui. Tačiau yra ir tokių visuomenės sluoksnių, kurie teleanformacijos dėka gauna operatyvesnių ir didesnės apimties žinių apie spausdintus tekstus. Nagrinėjant elektroninių komunikacijų įtaką spausdintam žodžiui (jį yra labai nevienarūšė), būtina atsižvelgti į koreliaciją su socialiniais vartotojo požymiais, ypač numatant pramoginės informacijos skleidimo tendencijas. Nemažą įtaką čia daro toks trivialus informacijos požymis, kaip kaina, o drauge ir informacijos prieinamumas skirtingo pragyvenimo lygio socialinėms grupėms.

Informacinės technologijos vystymosi poveikis visuomenei matyti ir iš individo socialinės veiklos vietos pasikeitimo. Kaip pažymi A. J. Midousas, A. Toferis, P. Hartas, P. Beilsas ir kiti autoriai, namai tampa pagrindiniu komunikaciniu ir informaciniu centru, taigi atsiras naujų socialinių visuomenės informatizavimo problemų aspektų, nes darbas namuose riboja socialinius kontaktus.

Išskirtinė vieta visuomenės informatizavimo socialinėje problematikoje tenka gyventojų užimtumui. Užimtumo statistika kapitalistinėse šalyse rodo, kad nepasitvirtino buržuazinių ekonomistų teorijos, teigiančios, kad ekonominis kilimas automatiškai sudaro sąlygas naujoms darbo vietoms atsirasti. Kaip pažymi A. E. Kokelis, šiuo metu egzistuoja ir pesimistinių, ir optimistinių informacinės technologijos įtakos užimtumui prognozių²⁰. Daugelio Europos organizacijų publikuojamais duomenimis, diegiant naują technologiją, prarandama daugiausia darbo vietų, iškyla profesijos keitimo problemų, kurios ypač sudėtingos vyresnio amžiaus

žmonėms. JAV skelbiamos gana optimistinės prognozės. Šioje šalyje darbo vietos ar net profesijos pakeitimas buvo įprastas. Per paskutiniuosius 15 metų elektroninėje pramonėje dirbančių žmonių skaičius padidėjo 10 kartų. Ekonominio bendradarbiavimo ir vystymo organizacijos teigimu, naujos, greit augančios šakos turėtų absorbuoti darbo jėgos perteklių, atsirandančių dėl automatizacijos. Ypač tai liečia duomenų apdorojimo sferą: kasmetinis produkcijos prieaugis čia sudaro 12%, o taikomųjų programų srityje — 30%. Atskirai nagrinėjama moterų užimtumo problema. Automatizacija labiausiai palies tris darbuotojų kategorijas: sekretores, maši inkes, techninį personalą.

Atsirandančioms naujoms darbo vietoms (pvz., bibliotekose — dialoginės paieškos) reikia naujų įgūdžių, jos išstums nykstančias (pvz., katalogizatoriaus). A. J. Midouso nuomone²¹, ši aplinkybė gali stabdyti naujos technologijos diegimą į komunikacinę sferą, kadangi kai kuriose šalyse trūksta specialistų. Taigi nauja technologija ne tik daro įtaką užimtumui, bet ir pati priklauso nuo darbo jėgos struktūros bei socialinių veiksmų, lemiančių naujų kvalifikacijų įgijimo galimybes.

Visuomenės informatizavimo padariniai peržengia ekonominius ir socialinius rėmus, atsiranda etinių ir politinių problemų. Viena iš jų — asmens laisvės apsauga. Galimybė generuoti ir apdoroti milžiniškas informacijos bazes, kuriose kaupiami duomenys apie asmenis, jų fizines ir kitas individualias savybes, sugebėjimus, pažiūras ir nuomones, kelia potencialią grėsmę individų teisėms. Vien JAV sociali io ap rūpinimo sistema yra sukaupusi žinių

²⁰ Cawkell A. E. Information Technology and Work // J. Inf. Sci.—1983.— Vol. 6.— N 4.— P. 123—135.

²¹ Meadows A. J. Social Limitations on the Use of the Information Technology // J. Inf. Sci.—1983.— Vol. 6.— N 1.— P. 11—12.

apie milijonų amerikiečių šeimyninius biudžetus, ligos istorijas ir kitas asmenines charakteristikas²². Nustatyta, kad 2200 terminalų, kuriais įeinama į sistemą, yra laisvai prieinami. Kelia susirūpinimą ir suformuotų bazių kokybė. Pačiame didžiausiame FTB masyve tik 24% įrašų yra išsamūs ir tikslūs. Klaidos asmens charakteristikas sukaupusiose bazėse gali turėti svarbių socialinių, politinių, etinių padarinių. Ne mažesnė problema — žinių apie sudėtingų informacinių sistemų funkcionavimą ir jų ryšį su dar sudėtingesne socialine aplinka neadekvatumas, tuo labiau, kad duomenų bankai ir kita informacija, formuojama mašininiais metodais, yra ypač svarbus reikšmingiems ekonominiams, socialiniams ir politiniams sprendimams priimti.

Kai kurie autoriai, nagrinėdami socialinius visuomenės informatizavimo padarinius, pažymi, kad postindustrinės visuomenės socialinės struktūros pakitimai pirmiausia susiję su tuo, kad materialinis aprūpinimas užleidžia vietą informaciniam, atsiranda savotiškas informacinis elitas.

Svarbi visuomenės informatizavimo socialinių aspektų reikšimosi sfera — internacionaliniai santykiai. Socialiniai padariniai tarptautiniuose santykiuose iš dalies yra analogiški industrializacijos padariniams. Informacinis atotrūkis tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių dar labiau išryškina netolygios ekonominės raidos problemas. Kai kurių mokslininkų nuomone, šis atotrūkis yra dar didesnis negu pramonės technologijoje pirmiausia dėl to, kad didėja kultūrinis šalių susvetimėjimas²³. Tiek

tarybinėje, tiek ir užsienio literatūroje vis dažniau vartojamas terminas „informacinis imperializmas“. Raštingumas ir išsilavinimas laikomi pagrindiniais veiksniais, nulemiančiais informacijos gamybos ir vartojimo apimtį. Nustatyta, kad tik 3% visos mokslo tiriamosios veiklos skiriama specifinėms besivystančių šalių problemoms spręsti, bet net ir ta informacija, kuri galėtų būti naudinga adresatui, ne visada jį pasiekia²⁴. Per 15 metų informacinės sistemos, sukurtos vakarietišku pavyzdžiu, palietė tik 1% tipišku besivystančių šalių gyventojų.

Elektroninės komunikacijos gali tapti veiksniais, mažinančiais bendrą tarptautinio pasikeitimo informacija apimtį. Dėl nevienodo informacinės technologijos lygio jos tampa tarptautinių komunikacijų kliūtimi, o tradicinių informacijos pasikeitimo formų tendencija — stagnacija arba mažėjimas. Šios problemos akivaizdžiai priklauso pirmiausia nuo socialinių „trečiojo pasaulio“ šalių problemų.

Apžvelgta socialinė visuomenės informatizavimo problematika toli gražu neišsami ir nėra galutinai nusistovėjusi. Tačiau išryškėja dviejų mokslų — informatikos ir sociologijos empirinių tyrinėjimų teorinio apibendri imo tendencija. Ji būdinga ne tik šiai problematikai. Kaip pažymi tarybinis filosofas S. Smirnovas, „ypač reikšmingu bendramoksliniu integraciniu procesu tampa bendra šiuolaikinio mokslo sociologizacija ir aksiologizacija“²⁵. Tačiau šiuo atveju ryšiai su sociologija kur kas glaudesni, nes visuomenės informatizavimas, kaip mokslinių tyrinė-

²² Artandi S. Computers in Postindustrial Society: Symbiosis or Information Tyranny? // J. Amer. Soc. Inf. Sci.—1982.—Vol. 33.—N 5.—P. 302—307.

²³ Меню М. J. Cultural Barriers to the International Transfer of Information // Inf. Process. and Manag.—1983.—Vol. 19.—N 3.—P. 121—129.

²⁴ Ниламегхан А. Информационная система для национального развития: общественное значение // МФИД.—1980.—Т. 5.—№ 4.—С. 8.

²⁵ Смрнов С. Н. Некоторые тенденции развития междисциплинарных процессов в современной науке // Вопросы философии.—1985.—№ 3.—С. 83.

jų objektas, neatsiejamas nuo socialinių aspektų.

Socialiai ypač reiškiniai dažniausiai tyrinėjami iš skirtingų metodologinių pozicijų. Taigi ir socialines visuomenės informatizavimo koncepcijas būtina

įvertinti, pozityviai ir kritiškai išanalizuoti marksistinės metodologijos pagrindus. Pirmas žingsnis ta linkme -- visuomenės informatizavimo socialinės problematikos apibrėžimas.

Vilniaus V Kapsuko universiteto
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1985 m. balandžio mėn.

СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

ВИЛИЯ ГУДОНЕНЕ

Резюме

В статье рассматриваются социальные аспекты влияния информатизации на общество. Обсуждаются некоторые теории постиндустриального информационного общества. Эти теории конструируются на основе абсолютизации роли влияния информатизации на развитие общества. Это подтверждают основные идеи теорий информационного общества Д. Белла, Й. Масуды, Ж. Ж. Серван-Шрейбера и А. Тоффлера.

Анализируются некоторые эмпирические исследования в области экономических и социальных последствий информатизации. Особое внимание уделяется информационной индустрии, социальной роли электронных коммуникаций, влиянию информационной технологии на рынок труда, социальным ограничениям на применение информационной технологии, некоторым политическим аспектам, проблемам международного обмена информацией.

SOCIAL PROBLEMS OF THE INFORMATIZATION OF THE SOCIETY

VILIJA GUDONIENE

Summary

The article is devoted to the problems of the impact of informatization of society. Some theories of the postindustrial information society are discussed. Those theories are constructed on the emphasizing the role of the influence of informatization on the social development of society. An attempt is made to trace the basic ideas of D. Bell's, Y. Masuda's, J. J. Servan-Schreiber's and A. Toffler's theories of information society.

Some other empirical researches on economic and social consequences of informatization are analysed. The attention is paid to phenomena of the information industry, the social role of electronic communications, information technology and work, social limitations on the use and political aspects of the new information technology, the problems of the international transfer of information.